

A tanyai iskolák vége a Körös—Tisza—Maros-szögben

Öze Sándor

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Történettudományi Intézet — DSc, intézetvezető egyetemi tanár*

„Az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a lakosság 2/3-ad része tanyán élt. Szám szerint a 3886 lakosból belterületen csupán 1299, a külterületen pedig 2587 ember élt. Az azóta eltelt 7 év alatt lényeges változás történt. A lakosság száma most 3168 fő, tehát csökkenő tendenciát mutat. Ennek oka elsősorban abból adódik, hogy a tanyán élő emberek egy része nem a belterületre költözik, hanem a már meglévő városi házukba. Az évszázados hagyománynak itt nagy szerepe van, ugyanis a kutasi ember még most is úgy mondja, ha Hódmezővásárhelyre megy, hazamegy. [Székkutas régi neve Vásárhelykutas.]

A Községi Tanács népszámlálási adatai szerint a belterületen él 1639 fő és külterületen 1529. 7 év alatt tehát gyökeresen változott a lakhely szerinti összetétel a belterület javára. A külterületen élő lakosok száma nem éri el a lakosság 50%-át. Ez 770-ből 445 tanya.

Azok az öregek, akik tanyán élték le egész életüket, a megszokott életritmust semmiért sem váltánák fel. A kis talpalatnyi föld, a kis megszokott fészek oda köti. Nem vágnak a csendesebb tanyai életből a zajosabb, de kényelmesebb, kulturáltabb falusi életbe. Ezek az igénytelenebb, konzervatívabb parasztok. Jóllehet anyagilag képesek volnának egy falusi ház építésére, de fizikailag nem érznek elég erőt a kivitelezéshez, így hát nem mozdulnak. Nem utolsó szempont a nagyobb jószág tartási lehetőség, amit különböző ösztönzőkkel kormányunk is nagyban támogat az utóbbi időkben. A megerősödni vágyó fiatalok egy része is a tanyai életet választja ideiglenesen. Azért, hogy majd néhány év múlva a jószág tartásból eredő jövedelemből építhessenek a faluban vagy városban. Ezek az emberek kivétel nélkül állandó munkahellyel rendelkeznek vagy a termelőszövetkezetben, vagy a község üzemeiben. Végül azok a lumpen családok rekedtek tanyán, akik helytelen életfelfogásuk miatt nem jutottak 5-ről a 6-ra. [...] Szerencsére ebbe a csoportba kevesen tartoznak.”¹

A cikket édesapám, Öze Sándor írta 1978-ban azok után, hogy előző évben ő lett a község iskolaigazgatója, és rábízták 8 tanyai iskola bekörzetiesítését. Ez azt jelentette akkor, hogy az ott lévő gyermekeknek a központi település iskolájában kellett helyet adni, étkezést biztosítani és mikrobuszokkal megoldani be- és hazaszállításukat. Ez több száz tanulót érintett. A tanítóknak, akik addig oktatták őket, lakhatás kellett adni, és a tantárgyfelosztásnál a tantestület

| ¹ ÖZE 1978: 12–13.

Pusztai táj a székkutasi tanyavilágból

profiljába kellett őket illeszteni. Mindez nagyon sok nehézséggel és gyakran emberi konfliktussal járt.

Székkutas a Hódmezővásárhelyi járásban 12 399 hektáros területével a megye legnagyobb közigazgatási területű községe, kiterjedése felülmúlja a vármegye összes (nyolc) nagyközségének területét. Tanyasi iskoláit 1980-ra végleg bekörzetesítették. Szülőhelyem, Vásárhelykutas [ma Székkutas] területének kilenc tanyai iskoláján: Kakasszék, Sóshalom, Szőkehalom, Csicsa-tér, Pusztafeketehalom, Hatablak, Csajág, Öthalom, Kispusztá példáján keresztül mutatom be a bekörzetesítési folyamatot. Az elemzés, már most tudom, kicsit személyes hangvételű, mivel ismertem ezt a tanítói gárdát életük minden apró részével, amely ma már az én életemet is alkotja; egy olyan elsüllyedt világot vizsgálok tehát, amelynek mára csak árnyékképei élnek.

Apámnak meggyőződése volt, hogy az a folyamat, amely megindult a tanyák felszámolásával kapcsolatban, visszafordíthatatlan, és a modernizáció az ott élő emberek javát szolgálja.² Jól ismerte ezt az életformát, ebben nőtt fel. Maga is Szentcsanakra járt, a valamikor a török korban elpusztult település, Donáttornya³ tanyai iskolájába. Később a szentesi gimnáziumi évek után a Szegedi Tanárképző Főiskolán szerzett matematika–fizika szakos diplomát. 1961-ben elhelyezték édesanyámmal együtt a szülővárosától, Szentestől 25 kilométerre fekvő Székkutasra, amelyről, mint fentebb írta, valamikor Hódmezővásárhely tanyai települése volt. (Akkoriban kijelölt helyre küldték a pedagógusokat. Őket először a Bács-Kiskun megyé-

² „Összefoglalva: a külterületen élő lakosság élete sokat változott az elmúlt 8-10 év alatt. A végső megoldást a tanyák megszűnése jelenti majd, az, ha a kint élő emberek kulturáltabb, emberségesebb környezetben falun vagy városon telepednek le. Ez elsősorban rajtuk múlik. De ez a feltétele a korszerűbb nagyüzemi gazdálkodásnak is. Becslésem szerint még a századforduló előtt megoldódik a probléma.” „Az így megindult folyamat pozitív irányba halad [...] Az emberek belátják, hogy saját családjuk érdekében, gyermekeik iskoláztatása miatt változtatni kell életmódjukon. Ezek az emberek már kulturáltabb környezetbe vágyanak.” Uo.

³ A tanyaközpontok nagyon sok esetben azoknak a településeknek a helyén jöttek létre, amelyek a török időkben elpusztultak. BLAZOVICH 1986.

Egykori tanyai iskola Szőkehalmon

ben fekvő Csengelére akarták helyezni, de a mindig intézkedő nagyanyám két kacska élete árán, amit felpucolva szállított az ügyintézőnőnek, elérte, hogy a Szentesi járásban maradhassanak.)

A vásárhelyi puszta

25 kilométer, de más vidék, más ősök, más tájszólás, más szokások, még ha ugyanaz a forró dél-alföldi nap sütötte itt is a pusztát, és ugyanazt a paraszti életformát élték itt is az emberek. A tanyavilág ugyanis a török kiűzése utáni időkben szervesen kötődött mezővárosi környezetéhez. A mezővárosokhoz hatalmas lakatlan legelőterületek tartoztak. (Hódmezővásárhelyhez az országban a második legnagyobb külterület tartozott.) A városban lakó minden háztulajdonosnak joga volt ezen a területen annyi lábasjószágot tartani, amennyivel elbírt. Ez pedig attól függött, hogy a családnak mennyi munkabíró fiúgyermek volt. A legelőterület, a puszta adta a 19. század végéig a meggazdagodás lehetőségét, és biztosította ezeknek a városoknak a rohamos gyarapodását és életerejét. A pusztán így keletkeztek kezdetben az állatok őrzésére felállított szállások, majd pedig, mikor már a házastársak is kiköltöztek a férfiakhoz, a kényelmesebb lakhatást nyújtó tanyák.⁴

A kisgyermek kezdetben a biztosabb, jobb körülményeket nyújtó városi házban a nagyszülőkkel maradtak. (Hódmezővásárhelyen ezért hívják az apát apámnak és a nagyapát atyámnak ma is. Ő volt a nagycsalád feje.). Az unokák a városi házból jártak azután a helyi iskolába. (Gyermekként még szüleim is így jártak a család városi házából Szentesen iskolába.) A házat a nagyszülők halála után a legidősebb fiú örökölte, de kötelessége volt a család ifjúságának továbbra is szállást adni és az iskoláztatást biztosítani. Hétfévente vagy nagyobb ünnepekkor pedig a nagycsalád éjszakázását is neki kellett biztosítani, hogy az eladó sorban lévő lányok megmutathassák magukat a Dankó Pista által is megénekelte „vásárhelyi híros promenádon”.

| ⁴ ÖZE 2019: 13–51.

Ez a kétlakiság kulturális kapcsolatot is jelentett a várossal. Ezért mondták a kutasiak, mint ahogyan a cikkben is olvashattuk, hogy „hazamegyünk Vásárhelyre”.

A jobbágyfelszabadítás folyamánként a pusztát Hódmezővásárhelyen 1851-ben felparcellázták, majd a legelőt feltörték. A tanyán élő családtagok ezután végleg kinn maradtak, és elindult egy vagyoni, társadalmi differenciálódás, ugyanazon nagycsaládok egyes tagjainak pauperizálódása. A város szociális és oktatási intézkedésekkel próbált a leszakadó tanyasi rétegen segíteni.

Már a kiegyezés utáni Eötvös-féle 1868. évi 38. törvénycikk 47.§-a kimondja, hogy „a tanyai lakosok gyerekei oktatásáról azon községek kötelesek gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak, és pedig: tanyai iskolák állítása által.” Hódmezővásárhely városa pedig a 19. század 80-as éveitől előirányozta, hogy annyi tanyai iskolát kell építeni, hogy 3 kilométernél ne kelljen többet gyalogolni a lakhelytől az iskoláig semelyik tanulónak. Ez azonban soha nem valósult meg. (Még az én iskolás éveim alatt, az 1960–1970-es évek fordulóján is volt olyan fiú, aki 5 kilométerről járt be naponta, ami a hatéves kisgyerekeknek nagyon nehéz próba lehetett biciklijével hóban vagy a sáros dűlőutakon.) Az 1910/11-es tanévben 36 iskolában folyt a tanítás a hódmezővásárhelyi pusztán.⁵

Az első átfogó iskolarendezési terv a tanyai iskolákkal kapcsolatban 1924-ben Klebelsberg Kunó gróf nevéhez köthetően született, aki a Dél-Alföld szülöttjeként jól ismerte ezt a problémát. Három év alatt 8000 feletti iskolát építtetett, azokat tanítói lakással látta el. Ezek az iskolák is, akárcsak 19. századi elődeik, igényesek voltak, és egy magasabb kulturális fokot céloztak meg, mindenekelőtt az analfabetizmus felszámolását.

„Kútas”

Kutas, azaz hosszú ú-val ejtve, ahogyan ma is nevezik, „Kútas”, már a török korban létezett Pereskutas vagy Vereskutas névvel, melyet arról a gulyakútról kapott, amelyet éjjeli szálláshelyül a vásárra menőknek téglafalal körbekerítettek a rablók, a ló- és marhatolvajok ellen. Állítólag ezt a kerítést ugratta át Rózsa Sándor, bár ezt minden második alföldi falu elmondja magáról. Később, a 18. században egy csárda is épült a falon belül, amely magva lett a későbbi tanyaközpontnak.

Vásárhely-Kutast (Székkutast) mégis Gregus Máté alapította.⁶

A parcellázás utáni időben a szikes-homokos területeket felvásárló egyszerű parasztember gyümölcsöst telepített, szeszfőzdét hozott létre, majd ebből vagyonra tett szert. Azonban a tanyavilág szociális helyzetét sem tévesztette szem elől. A gulyakút mellé épült csárdához orvosi rendelőt építtetett, csendőr-ellenőrzőpontot, „laktanyát” telepíttetett, de hamar felépült a tanyaközpont két temploma, a katolikus és a református is. A tanári lakással, kerttel ellátott iskola udvarán ma is állnak a százados japánakácok, amelyeket József nádor honosított meg

⁵ SZALAHÁZY-VÍGH: Szakdolgozat. Köszönettel tartozom Vígh Mónikának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolára írt szakdolgozatát, amely pedagógusinterjúkat is tartalmazott többek között édesanyámtól, Öze Sándornétól, Szénásiné Mária nénitől, Némethné Marika nénitől, Orosz Imrénétől.

⁶ BAKK TAKÁCS 2009.

A téglafallal körbevett egykori településközpont Székkutason

Az egykori székkutasi tanyai iskola épülete

Magyarországon, és Vásárhelykutason (Székkutason) a 19–20. század fordulóján ültették végig vele az útmentét a vasútállomástól a templomig. Minden tanyai iskolában kötelező volt artézi kutat fúratni, hogy legyen a gyerekeknek és a környéknek egészséges ivóvize.

Gregus Máté Kutason rendezte meg az első népiíró-találkozót az 1920-as években, ahol több mint 20 író adott egymásnak találkozó a birkapörköltös bogrács mellett.⁷ Tőlük várta, hogy a Trianon utáni időkben a szétdarabolt ország pusztai közösségeinek kiutat mutassanak.

Gregus Máté fia, Máté azonban a háború után már nem tudta továbbvinni apja gazdaságát. Ma is megvan az az ÁVH-s terv, hogyan rejtsek el a disznóólban a fegyvert, amelyet azután megtalálhatnak, és ami miatt a gazdát és férfi családtagjait Kistarcsára internálhatják, vagy-

| ⁷ Uo.

nát, gazdaságát pedig államosíthatják. Az ilyen esetek miatt alakult meg ezen a vidéken a legnagyobb ellenállási szervezet, a dél-alföldi fehérgárda. A per során mintegy 1000 ember került az államrendőrség látókörébe a hódmezővásárhelyi, orosházi és szentesi tanyavilágból. A pernek két kivégzettje volt: a vezetők, Blahó János és a szintén pálinkafőzdés Kovács Imre.⁸

Vásárhelykutas 1950-től önálló tanácsal rendelkező községgé vált Székkutas névvel. Szocialista mintafaluvá akarták alakítani. Nagy sportpályát építettek „ifjúsági házzal” az itt rendezett Spartakiádoknak. Később itt épült meg az Alföld operájának nevezett József Attila Kultúrház hatalmas épülete. Az épület többnyire kihasználatlan volt. A falu rendezvényein, iskolai ünnepeken kívül kétszer egy héten mozi működött méretes színháztermében, amely télen fűtetlen volt. Kisgyermekként itt néztem a Várkonyi-féle *Egri csillagok* bemutatóját apám ölében, aki kezem és lábam bundasapkájában melegítette, mert majdnem megfagytam. De itt nézte a falu népe egy szekrény tetejére állított televízió az Orion űrhajó kalandjait és a valószínű holdraszállásról való tudósítást is az 1960-as évek végén. A kultúrház szolgálati lakásaiban kaptak helyet majd a tanyai iskolák tanítói, akik beköltöztek a faluba, többek közt az én szüleim is.

A vidéken 1963 körül fejeződött be a téészesítés. Ekkor már a legcsökönyösebb parasztok is beléptek. Mi az unokatestvéremmel ebben az évben születünk, mindkét nagyapám ekkor adta be a földet, mivel akkor már 60 év felé tartottak, és ahogy mondták: „ne veszélyeztessék az unokák jövőjét”. Anyai nagyapám még ekkor sem volt hajlandó belépni a „kolhozba”, felesége vitte be a földet. Ő egy építőbrigádban dolgozott ezután segédmunkásként. Fél négykor kelt, 25 kilométert biciklizett, majd egész nap húzta a betont, azután haza megint ugyanannyi volt az út kerékpárral. A földek kollektivizálása után a tanyai közösségek megbomlottak, és a városban vagy a központtá kinevezett faluban keresték a megélhetésüket. Ettől kezdve a tanyai iskolák jelentősége is csökkenni kezdett.

A tanyai körök

Egy-egy tanyaközpont állt az iskolából és a boltból, amely kocsmával egészülhetett ki. Állhatott vasútállomásból, ha volt vasútja a településnek. Lehetett kápolnája kicsi pusztai temetővel a sírokon a puszta kék virágjával, a koszorúvirággal, amely szárazon is megmaradt kéknek. (A virág hivatalos neve elég kiábrándító: sziksaláta.) A 19–20. század fordulóján ezekben a pusztaközpontokban állami támogatással olvasóköroket hoztak létre és építettek azzal a céllal, hogy a nagyfokú analfabetizmust visszaszorítsák, és a tanyák világát bekapcsolják az ország kulturális életébe. Ezek az olvasóköroket a tanyaközpontok kulturális és ünnepi találkozóhelyei lettek. Általában az iskolával szemben épültek, mint Kutason és Sóshalmon, vagy azzal egybe tervezték, mint Kardoskút-Pusztaközpontban.

Ünnepségeket, „banketteket” rendeztek bennük. Mindegyik tanyai iskolának volt könyvtára, amelyet a tanító kezelt. Innen kölcsönözték a hosszú telek olvasmányait, amikor az időjárás bent rekesztette az embereket, és csak a jószáglegeltetésre mentek ki a házból. Jókait, Móriczot, de Tolsztojt és Dosztojevskijt is olvastak paraszt nagyszüleim. A tanyai olvasóköroket

| ⁸ ÖZE-ÖZE 2005.

A sósalmi tanyasi iskola épülete

1948-ban felszámolták, mivel az új államhatalom nem tűrte az önszerveződő kulturális intézményeket.

Az iskolák

A megépített iskolák már a „nagy háború” előtt is világos, magas légteres, tornáccal, helyenként árkádokkal ellátott épületek voltak. Petróleumlámpa világított a korai téli sötétedés idején. Kívülről gyakran presztéglával borították, amely akkoriban divatos volt az alföldi mezővárosokban, és ellenállt a pusztító pusztai télnek. A hajópadlót olajjal kenték fel, ami megkötötte a port, ugyanis a gyerekek a sáros cipőjüket ugyan kis fakéseikkel letisztították, de azért a tanterembe is került a sárból. Az olajos padló pedig a tbc terjedése ellen használt állítólaga.

Golyós számológép, fekete tábla, országcímer, tintatartós padok, katedra, mutató- vagy fegyelmezésre is használható nádpálca, a „kisokos”, szenes vaskályha, esetleg harmónium... Ezek voltak a kötelező kiegészítők az osztályteremnek. Olyan betűket és olvasást segítő táblák lógtak a falakon, amelyek az oktatást segítették, vagy az űr- és súlymértékeket mutatták. Lehetek olyan egészségvédelmi tanító táblák is, amelyek a higiénáról vagy az antialkoholizmusról meséltek, Józán Miska és a szembenálló Részeges Pista életét és családjának sorsát jelenítették meg. Az udvaron játszótér volt, WC-k és kifolyó kút. A kutasi iskolában az 1930-as évektől iskolai tablókat is láthattunk kinagyítva a folyosón.

Az iskolához tanári lakás is tartozott. Sokszor a lakhatásért cserébe fűteni és takarítani is kellett az iskolát az ott lakó tanítónak. A tanári lakáshoz gyümölcsös és zöldéses kert tartozott. Később a falusiaknak is járt az 1960-as évektől kezdve pedagógusonként 1 katasztrális

Az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark Szabadtéri Néprajzi Múzeum tanyasi iskolabelsője

holdnyi illetményföld. Ezen termelhetett jószágainak kukoricát vagy éppen eladásra cirkot az orosházi seprűgyárnak. Az 1970-es évektől a sláger a fűszerpaprika volt, amelyet a Szegedi Paprikafeldolgozó vett meg októberben a szedés után.

A mi 2 holdnyi földünk (apám és anyám után is járt) a kispusztai iskola mellett volt. Nehéz volt a tikkasztó nyári napon kapálni és a muharból kibontani a növényeket. A napot kis ebéd-szünetnyi pihenő szakította meg. A munka reggeltől az esti harangszóig tartott, amely a nyílt terű pusztára is kihallott a faluból. Ha lefekvéskor behunyta a szemét az ember, újra látta a sorokat. Végül mindig benne volt a pakliban, hogy augusztusban elvihette az egész termést és a munkát is az erre a környékre már akkoriban is gyakran látogató aszály.

A tanító is úgy élt, mint a parasztok, volt baromfiudvara, vágott disznót, birkát. A mátyáshalmi tanító, Gyürki Bertalan mesélte, hogy a két háború között, amikor apja beíratta az elsőosztályos gyereket, akkor a szülő hozott magával egy kakast vagy egy tyúkot. Délre tele volt az udvar baromfival.

Édesanyám 1960-ban kezdte meg tanítónői gyakornoki képzését. Katolikus egyházi gimnáziumba járt Debrecenbe, így azután a kitűnő bizonyítvánnyal sehova nem vették fel. Végül, mivel kevés volt a tanító, kétéves átképzővel Szegeden tanítói diplomát kapott, és így került Eperjesszélre. (Majd csak az 1970-es években végezhetette el a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolát magyar–földrajz szakon.)

Ez a tanyai iskola büntetőhelynek számított, Orosz Imre feleségével együtt tanított itt. A forradalom után került ide, mert ahogyan gyermekkoromban hallottam, gitárral ment fel Pestre. Akkoriban nem igen értettem, mi baj lehet abból, ha valaki gitárral szaladgál, később tudtam meg, hogy ez a dobtáros géppisztoly „művészneve” volt. Nagyanyám, aki a család életét irányította, egy bivalyos szekérral hozatott anyámnak ide tűzrevalót a vaskályhába és egy konyhaszekrényt. Ágy, szék és asztal volt abban a melléképületben, amelybe előzőleg a tanyaiaktól gyűjtötték be a tejet. Petróleumlámpával világított. Ez lett a szállása.

„Mindenhova elmentünk az év folyamán családlátogatásra, hogy megismerjük a gyerekek otthoni körülményeit. A szülők általában a mezőgazdaságban dolgoztak, többnyire a termelő-

szövetkezetben. A gyerekek segítettek otthon a szüleiknek az állatok ellátásában. Egy ötödikes kislány hordta nekem minden reggel a friss tejet félliteres üvegben, napi 2 forint volt az ára. Egy közeli tanyába jártam ebédelni, 10 forintért naponta. Sokszor még a vacsorát is odacsomagolta a háziasszony. A férje utász volt, ő terítette apró kavicsal a makadámutat, és pótolta az útban keletkezett üregeket, kátyúkat. Kezdő fizetésnek 1050-ot kaptam. Az első fizetésemből kerékpárt vásároltam, a második haviból órát” — emlékezett vissza erre az időre anyám.⁹

Az oktatás

Általában egy iskolában egy tanító házaspár oktatott. A feleség tanította az alsóbb osztályokban a betűvetést, a férj a felsőbb éveseket oktatta. Rendszerint az egyikük az iskola tantermében, a másikuk szemben, az olvasóköri épületében tanított. A tanyai iskolák tanítási rendje csoportváltó volt. Az iskolákban az osztályok osztatlanok voltak. A tanító egy osztálynak tartott órát, míg a többieknek csendes foglalkozásuk volt. Egy-egy rendes óra általában fél óráig tartott. A tanulók önálló munkája pedig ennek a duplája volt.

„Az órák 50 percesek voltak, ez alatt az idő alatt a tanító kilencszer váltott. Fontos volt, hogy a tanító testre szabott munkát adjon a gyerekeknek, személyre szabottat, saját tudásszintjéhez mérten. Akiknek hangos órájuk volt, kaptak először egy bemelegítő gyakorlatot, míg én kiosztottam a többi osztálynak a feladatot. Utána visszatértem a hangos órára, majd adtam nekik egy csendes feladatot, míg a többi osztály feladatát ellenőriztem. A felkészülés sok időt vett igénybe. A feladatlapokat, munkalapokat magam készítettem, nem voltak előre gyártott füzetek, munkalapok. A kicsiknek fontos volt a rajzos feladatlap. Ebben a férjem, Imre sokat segített. Ez érezhető is volt, mert amikor pár napot helyettesített engem, a gyerekek jelezték is a különbséget, mondhatni a rajzokat »követelték«. Számukra a rajz döntő érték volt. Módszeremen módosítanom kellett. Rajzosabb feladatokat kellett éjszakánként gyártanom” — emlékezett vissza Orosz Imréné Erzsike eperjesszéli tanító néni.¹⁰ A gyerekek felszerelése a háború előtt így nézett ki, ahogyan egy interjúalany elmondja: „Nekem az első osztályban még volt palatáblám. Téglalap alakú kis fekete tábla volt, akkora, mint egy irka. Egyik oldala vonalas, másik négyzetrácsos. Fakeretbe foglalták. A kereten fúrtak egy lyukat, abba egy zsineget fűztünk, oda kötöttük a palavesszőt, azzal lehetett rá írni. Erre készítettük el a csendes órán az írásbeli és számtani feladatokat. Ha megnézte a tanító néni, egy kis szivaccsal vagy ronggyal letöröltük. Füzetünk is volt kettő, egy vonalas és egy »kockás«. Abba már csak akkor írtunk, ha a palatáblán begyakoroltuk a betűket. Egy könyvünk volt, az eleje olvasás, a hátulja számtan. Fából készült a tolltartó. Ceruza, tollszár, penna, színes ceruzák, radír lakott benne. Az elsős hátitáskámat nagyanyától kaptam, Piroska és a farkas díszítette a lehajtóját. Nagyon tetszett nekem, nagyon szerettem azt a táskát.”¹¹

Ha valaki nem tudta előteremteni a felszerelését, szociális alapon kölcsönzött neki az iskola. A tanító készített minden szemléltető eszközt, és állította össze a feladatsorokat. A két háború között gyakran még a tankönyvet is ők írták. A kutasi vezető tanító, Deli Lajos igazgató

⁹ Őze Sándorné interjúja. In SZALKAHÁZY-VÍGH: Szakdolgozat.

¹⁰ Orosz Imréné interjúja. In Uo.

¹¹ Őze Sándorné interjúja. In Uo.

Az egykori csicsatéri tanyasi iskola épülete

úr például irodalmi olvasókönyvet szerkesztett sok megtanulandó verssel. A tanyai tanítóknak minden tárgyat tudni kellett tanítani. Édesapám, bár matematika–fizika szakos volt, de pályakezdőként a kémián és az éneken kívül mindent oktatott. (A kémiát ugyanis az igazgató felesége tartotta, apám pedig énekelni nem tudott, mert nem volt hallása.) A tanítás reggel kezdődött, délben szünetet tartottak. A szünetek máskülönben 5 percesek voltak, egy tízórai 20 perces nagyszünettel. Harangszó után tanítóék is ebédeltek. Deli tanító úrhoz a két háború között Kutason órát lehetett délben igazítani. Délután ismétlő és korrepetáló órákra került sor.

„Télen bizony már majdnem besötétedett, mire vége lett a tanításnak. A tanítás végén sorba állítottuk a tanítványainkat párosával. Köszöntek kórusban, hogy »Jó napot kívánok!«. Kikísértük őket a kövesútig. Kis csoportokban indultak el együtt, akik egyfelé laktak. Minden csoportban egy nagyobb tanuló volt a felelős, aki vigyázott a rendre, és másnap jelentette, ha valaki verekedett vagy más módon rendetlenkedett az úton. Néztünk utánuk, amíg láttuk őket.”¹² Egy-egy tanyai iskolában a háború előtt 70-80 a 60-as évektől 30-40 gyermeket oktattak¹³ először 6, majd 8 osztályban.

A tanító közéleti szervező szerepe

Általában tanító és felesége mint tanítónő látta el az oktatás mellett a tanyai emberek kulturális igényeit kielégítő feladatokat is. Elfogadták és tisztelték őket.

„Más minőségű a tanyai ember. Talán az élethelyzet hozza: csiszoltabbak, fegyelmezettebbek, tisztelettudóan látnak a munkához. Sokkal jobban hozzászórtak a munkához. A tanyai emberek nehezen fogadtak be, de nagyon tapintatosak voltak. [...] Elfogadtuk a tanácsaikat,

¹² Uo.

¹³ Csicsatéren 1938-ban 98 gyerek járt iskolába.

Az I. világháborús emlékmű Mátyásréten

és mi is kérdeztük, hogyan volt régen. Lassan-lassan megszoktak, elfogadtak az ottani lakosok is bennünket.”¹⁴

„A tanyai ember más, mint a városon, falun élő ember. Elején egy kicsit bizalmatlan, de ha megismer, megszeret, kinyílik előtted, és teljesen a bizalmába avat. A tanyai világban kiszolgáltatottak voltunk a természet erőinek. Segítséget csak a tanyai emberektől kaphattunk, egymásra voltunk utalva. Gyakran segítettünk hivatalos papírok kitöltésében, kérvények megfogalmazásában. Akkor tekintélye volt a tanítónak, tiszteltek, szerettek minket. Nem vették zokon a szülők, ha megróttuk a gyerekeiket, nem tettek feljelentést. A tanyán megtartó erő volt a tisztelet”¹⁵ — mondta valamikori kémiatanárnőm, Szénási Gyuláné Mária néni.

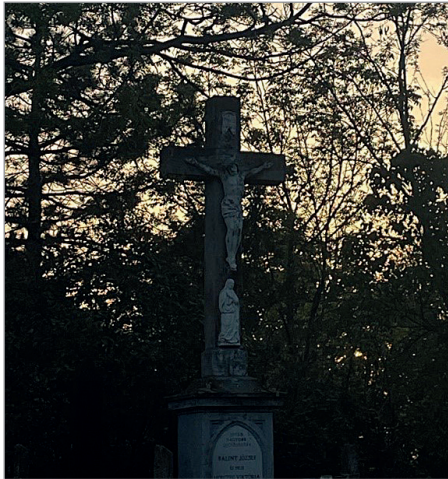
A tanító volt a tanyai közösség centruma, az írástudó. Mivel akkor is alulfizetettek voltak, más feladatokat is ők vittek. A tanító összekötő volt az állam és a pusztai világ között, amellet egy külön réteget is alkottak. Már a világháború előtt is a „nemzet napszamosának” tartották őket. Nyaranta a cséplőgépek mellé a tanítókat jelölték ki ellenőröknek. Népszámlálóknak is alkalmazták őket, mert többnyire a karácsonyi szünetben voltak a népszámlálások, amikor a tanítók ügyis ráértek. Édesanyám első népszámlálását 1960-ban lóháton végezte, mert a tanya-világban az őszi-téli felázott utakon másként nem igen lehetett közlekedni.

Több iskolánál I. világháborús emlékmű is készült, mert sokan „odamaradtak a háborúban”.

Ez alkalmat adott a tanyai emberek számára megemlékezésekre. Az ünnepeket a tanító szervezte, ő mondta a beszédet. Vezetésével különböző darabokat, műsorokat tanultak meg és adtak elő a gyerekek. A világháborúból azután a tanítók is hoztak emlékeket. A fentebb már említett Gyürki Berci bácsi anyja orosz volt. Apja hadifogsága alatt megnősült, majd kint született két fiával hazatelepült. A határon azután Berci bácsi anyakönyvi kivonatáról hiányoltak egy pecsétet, és vissza akarták küldeni őket Moszkvába. Apja visszaballagott a hosszú sor mel-

¹⁴ Orosz Imréné interjúja. In VÍGH MÓNKA: Szakdolgozat.

¹⁵ Szénásiné Mária néni interjúja. In Uo.

A csicsatéri kőkereszt

lett, majd beszökött az egyik bódéba, ahol egy pecsétet talált. Kicsit megforgatta, miután a fia dokumentációs papírjára rányomta, hogy ne legyen könnyen olvasható, és így már, mire ismét a határátkelőhöz jutottak, átengedték őket. Berci bácsi születési bizonyítványán azután haláláig a „csomagolva” felirat díszelgett cirill betűkkel.

A hitoktatói nevelés, a kántorizálás, elmélkedések megírása is a tanító vagy felesége feladata lehetett, ha a tanyaközpontban állt katolikusok számára egy kőkereszt, reformátusoknál pedig egy harangláb, és vasárnap az emberek nem tudtak bemenni a városi templomba. Csicsatér elszármazott katolikusai ma is itt, a kőkeresztnél találkoznak évente, virágvasárnap.

Ekkor a korpuszt állítatják, mára földjeit visszaszerző és azon gazdálkodó Rostás család vendégeli meg a „hazatérőket” őseikre emlékezve.

Az 1920-as évektől indult el központi kezdeményezésre a szülők iskolája, ahol különböző gazdasági újításokat kellett a tanítóknak oktatni, feleségük pedig háztartási ismereteket tanított. Az 1960-as évektől a férfi tanítóknak légtartalmi kiképzésben kellett a tanyasiakat részesíteni arra az esetre, hogy miként viselkedjenek, ha az amerikaiak véletlenül megbombáznák a pusztát.

A katonai nevelés

A katonai nevelés már korábban is a tanító feladatai közé tartozott. Mivel az országnak Trianon után a békeszerződés szerint nem lehetett hadserege, 1921-ben törvényt hoztak arról, hogy a 12 évesnél nagyobb iskolás fiúk kötelesek részt venni a leventeoktatáson. A képzés célja az egészséges életmód kialakítása volt a hazafias neveléssel kombinálva. Természetesen a leventeoktatás egy revízióra való háborús részvételre készített fel.

Mészáros Gyula volt a két háború között Nagykirályságon a tanyai tanító. Anyai nagyapám és édesanyám is ebbe a tanyasi iskolába járt. Így nagyapám leventeoktatója is ő volt. A fiától tudtam meg, hogy a tanyasi iskola padlását rendszeresen vizsgálták időnként odaérkező ismeretlenek, ugyanis ott fegyvereket tároltak. Az apja volt az egyik szentesi géppuskás zászlóalj parancsnoka, később pedig az ÁVH által üldözött Kopjasok titkos szervezetének tagja lett.¹⁶

¹⁶ Berkesi András hasonló című regénye nem véletlen. Írója ebben a körzetben kezdte meg állambiztonsági tevékenységét, majd később itt szerzett értesüléseit írói munkásságában kamatoztatta. *A BM ÁVH vidéki osztályai és illetékességi területük leírása (1949. szeptember 9.)*. In HORVÁTH et al. (szerk.) 1995: 302–307. A szegedi osztály illetékességébe sorolt Bács-Bodrog, Csongrád és Csanád vármegyéket emeli ki a jelentés, mint amelyek a 2–40 km-es sávban Jugoszláviával határosak, és délszláv településhálózatuk is van. Ezt tartja a fő veszélyforrásnak. Emellett kiemeli, hogy az utolsó választásokon Csongrád megyében a Barankovics- és Pfeifferpárt nagy számú szavazatot kapott, és erős a klerikális befolyás, viszonylag nagy kulákréteget regisztrál a volt nagybirtok hiánya miatt. A megye székhelye Szentes ekkor. Szeged „bűnös” városnak nyilvánított Horthy

Nagy szerepe volt a tanyai tanítók társadalmának a vidék 1956-os forradalmának gyors kibontakozásában. A forradalom után a csicsatéri tanító, Berei Béla, az eperjesszéi tanító, a fentebb említett Orosz Imre ugyanúgy, mint több társa „Kistarcsán kapott kezelést”. A kutasi tanítót, Hídy Mihályt nádpálcával verték az ÁVH-sok a csendőrlaktanyában a forradalom alatti szereplése miatt, mondván, hogy így „stílszerű”. Miska bácsi 1915-ben szerzett diplomát a Kiskunfélegyházi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézetében. Majd Szőkehalmon, Csicsatéren és Kispusztán tanított. Mellette a Kakasszéki Fürdő Részvény Társaság és a Hangya Szövetkezet alapítója és vezetője volt. Neki köszönhetik a falu katolikus hívei a templom felépítését (1924), mert a kezdeményezés és a pénzadományok gyűjtése az ő nevéhez fűződik. Miska bácsi az 1970-es években, gyermekkoromban vakvezető kutyájával világtalanul járta a falut. Egyetlen fia a francia idegenlégióba lépett be, és Franciaországból nem igen jöhetett haza. Miska bácsit apám temette el, ma utca van róla elnevezve.

A két világháború között a tanyai iskolákat körzetekbe sorolták, és igazgatóságok alá szervezték. A Vásárhelykutasi Igazgatósághoz 19 iskola tartozott akkor. Ezeknek a körzeteknek voltak szakmai vizsgálói, és volt tanfelügyelői ellenőrzése. Az oktatásnak a tanító által készített tanmenet szerint kellett haladnia és a központi elvárások rendszeréhez igazodnia.

A szervezet és ellenőrzés

A világháború után járásokhoz kötődött az irányítás, a továbbképzés és ellenőrzés. Ez azonban nem minden esetben jelentett előrelépést, a Kutas környéki tanyai iskolák az egykori anyavárostól, Hódmezővásárhelytől a Szentesi járáshoz kerülése nemigen magyarázható semmilyen észszerűséggel. (A kései Kádár-rendszer a hibát majd korrigálta.) A tanfelügyelet azután is megmaradt, amelyet szakemberek láttak el, ugyanakkor pedagógiai intézeteket állítottak fel, amelyek ideológiailag megbízható emberekből álltak, és a rendszeresen megtartott városi továbbképzéseket is ők tartották. (A dolgozó tanárok között nem örvendtek akkor sem jó hírnévnek.) A II. világháború előtt minden évben kétszer volt szeminárium, szakmai megbeszélés.

A tanyai tanítók érdekképviselete a Külterületi Állami Iskolák Tanítótestületére hárult, amely havonta tartotta üléseit. A kommunizmus időszakában, az első keményebb években minden hét elején tájékoztatót tartott a párttitkár a pedagógusoknak. Ilyenkor a tanyasi tanítóknak is Székkutasra kellett bemenniük azt meghallgatni. Szűcs István tanító 5 kilométert gyalogolt a puszta közepéről, Csajágról, ide még ma sem vezet más, csak dűlőút.

Az 1950-es évekre felállították az iskolaszékeket, ahol a szülők ellenőrizhették és felügyelhettek a pedagógusokat, az ellenőrök természetesen meggyőződéses kommunisták lehettek csak. Nagykirályságon írni-olvasni sem tudó asszony lett az iskolaszéki elnök, aki állandóan

Miklós korabeli kiemelt ideológiai szerepe miatt. Békés megye nagy számú szegényparaszt népessége miatt és viharsarki munkásmozgalmi múltja révén, valamint a romániai határszakasza okán másodrendű az ÁVH vezélylistáján. A kirendeltségek létszámát is a jugoszláviai helyzet határozta meg. Hódmezővásárhely 5 fő, Szentest 3 fő, Makó 5 fő, Kecskemét 6 fő, Baja 8 fő. Az osztály területén állomásozó karhatalmi század 138 főből állt. Ez a karhatalmi erő a szegedi 138 fős feltöltöttségű karhatalmi századdal 1 449 438 főnyi lakosságot biztosított. Vizsgált területünkön járási előadó működött még Kiskundorozsmán, Csongrádon és Battonyán.

Az egykori mátyáshalmi tanyasi iskola belső tere

rosszindulatúan zaklatta a „bedusokat”, a pedagógusokat, ahogyan ő ki tudta mondani ezt a szót.

Az év végét a tanyasi tantestület gyűléssel és találkozóval zárta. Ilyenkor ebédrel, bográcsos birkapörkölttel ünnepeltek. Mivel a rendezvény a tanév végén volt júniusban, mint a bot végén a görcs, ezért nevezték „bunkónak”.

Hová lettek a tanyasiak?

Apám úgy gondolta, hogy kulturális előrelépést, könnyebb életet jelent a tanyákról a falvakba, városokba költözés. A külterjes mezőgazdaság helyett egy nagytáblákon dolgozó vegyszeres, gépesített mezőgazdaságé a jövő, ahol a munkabérékért a faluba költözött tanyai lakosság is nívósabb életet élhet majd. Villanyvilágítással, portalanított utakkal és utcákkal, rendszeres orvosi ellátással és modern módon felszerelt iskolával, ahol a pedagógus is meg tud élni a munkabéréből, és nem kell neki mással foglalkozni, csak az oktatással. Apám azt remélte, hogy nem kell majd a két katasztrális holdnyi illetményföldön, a dél-alföldi nap hevében nyaranta négyszer a több százezer tőnyi fűszerpaprikát megkapálnia, hogy családját el tudja tartani. Foglalkozhat a számaival, amiért tanult, és kiléphet a paraszti világból, a kétlaki életmódból.

Eleinte a kései Kádár-rendszer időszakában úgy nézett ki, hogy így is történik. Algyőről hozott földgázzal központi fűtéses házakat, portalanított utcákat hoztak létre Székkutason. Az 1970-es évek végére új iskolát építettek, amelyben azonban a nagy számú tanyai tanuló bekörzetesítése miatt további termek is hiányoztak. Apám és tanár társai saját kézzel építették fel ezeket a póttermeket az elbontott öthalmi tanyai iskola építőanyagából, hogy szeptembertől tanulhassanak benne az új osztályok. Akkoriban két párhuzamos osztály futott a felső tagozatban 30-30 diákkal.

Kelet-csongrádi pusztai naplemente

Apám már nem érte meg a rendszerváltást. A földeket szétosztották, azokat javarészt azok a tsz-vezetők szerezték meg, akik addig is gazdálkodtak rajta. Az igazság az, hogy ők azoknak a nagyobb gazdáknak a gyermekei, unokái voltak, akik, miután apjuk belépett a tsz-be, továbbtanulhattak, agráregyetemekre járhattak. Ők értettek a mezőgazdasághoz. Amikor lehetett, nagyapáim Szentés környéki földjét mi is kikértük a téesz területéből, de nem igen tudtunk mit kezdeni vele más irányú értelmiségi foglalkozásunk miatt. Később eladtuk a legnagyobb akkori gazdának, aki ugyanaz a téeszelnök volt, mint aki 30 éve kiadta a földet. (Bár most már jobboldalon állt.)

A székkutasi iskolában egyre kevesebb a gyermek. Megváltozott a tanárok, tanítók társadalmi megbecsültsége országosan is, és mindez a falvakban is érződik. A pedagógustársadalom is eltűnőben van, ma nem egy keresett pálya.

Az eltelt esztendőekben Székkutas község elvesztette népességének harmadát. A hódmezővásárhelyi kistérségben leginkább ennek a falunak a lakossága apadt a legnagyobb (31,3%) mértékben (1907 fővel). Ennek egyik oka a városból történő elvándorlásban keresendő, valamint abban, hogy a terület nem tudta megtartani a munkahely hiánya miatt az embereket. A rendszerváltó fiatalok között az első bizakodó években megindult egy tanyára való kiköltözés, mivel azonban a mezőgazdasági támogatás elmaradt, a kirajzás leállt.

Korosztályomban nagyarányú volt a külföldre való település, Korzikától Angliáig rajzoltak ki volt osztálytársaim, Írország volt a sláger. Mit csináltak ott? Amit itthon is tettek ősiek: marhákat gondoznak az esős zöld sziget farmjain. A nagy kérdés, miért nem tudták ezt itthon is művelni?

A helyeket ma körbejártam, fényképet készítettem a tanyai iskolákról. Hatablak, Csajág, Öthalom eltűnt, lebontották. Pusztafeketehalom, Szőkehalom, Kakasszék, Csicsatér, Póshalom magántulajdonban van, Kispusztá pedig ma egy vadásztársaság vadnevelő helye. (Gyerekek helyett kiscsacák járnak az iskolába.) A valamikori tantestületből, a több mint 20 tanyai „tanerőből” ma már csak a 92 éves Némethné Marika néni, a kispusztai tanítónéni és az én 84 éves édesanyám él. A harmadik tanítónő tavalyelőtt halt meg 101 évesen, a csicsatéri Szénási Gyuláné Mária néni. Egy korszak búcsúzik velük a pusztai világból.

Szakirodalom

BAKK TAKÁCS Sára

2009 *Hazulról haza. Székelyudvarhelyről Székkutasra*. Kolozsvár: Krierion.

BLAZOVICH László

1986 *A Körös—Tisza—Maros-szög településrendje a középkorban*. Békéscsaba—Szeged: Békés Megye Tanácsa — Csongrád Megye Tanácsa.

HORVÁTH Ibolya et al. (szerk.)

1995 *Kúriai teljes ülések, népbíróági statisztikák, IM-állásfoglalások, kegyelmi előterjesztések. Nagy Imre és társai ügye 1989-ben*. (Iratok az Igazságszolgáltatás Történetéhez 4.) Budapest: Fényszedő Központ.

ÖZE Sándor (id.)

1978 A székkutasi tanyavilág változásai. *Városépítés* 15, 12–13.

ÖZE Sándor (ifj.)

2019 A Tisza—Maros—Körös szöge és társadalma. In ÖZE Sándor — KRÁNITZ Péter Pál (szerk.): *Határ menti területek migrációja a XIX–XX. században tekintettel a XVII–XVIII. századi előzményekre*. Budapest: Szent István Társulat, 13–51.

ÖZE Sándorné — ÖZE Sándor (ifj.)

2005 *Magyar parasztsballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön*. [Hódmezővásárhely]: Önkormányzat.

SZALKAHÁZY-VÍGH Mónika

A tanyai iskolák. Budapest: Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola. [Szakdolgozat.]

The End of the Farm Schools at the Körös—Maros—Tisza Corner

In the times after the expulsion of the Turks, the farm world was organically linked to the market town environment of our discussed area. The education of the children also took place for the first time in the urban center of the extended family. Over time, the compulsory schooling of the children of the small families who moved to the farm became a growing problem. The construction of the Klebelsberg farm school in the second half of the 1920s tried to help with this. He was usually a teacher and his wife as a teacher took care of the tasks of education and meeting the cultural needs of the farm people. The teacher was the link between the state and the desert world, and they also formed a separate layer. After the collectivization of the lands (1963), the farm communities broke up and sought their livelihood in the city or in the village designated as the center. The farm schools were regionalized by 1980. I would like to present the process at nine farm schools in the area of my birthplace, Vásárhelykutas (now Székkutas).